

Michał KACZMAREK

SACRUM W LITERATURZE PRL
Konferencja „Potrzeba sacrum. Literatura polska okresu PRL-u”
KUL, Lublin, 21-23 X 2010

Od 21 do 23 października 2010 roku, w Lublinie, w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II odbywała się konferencja zatytułowana „Potrzeba sacrum. Literatura polska okresu PRL-u”, zorganizowana przez Katedrę Literatury Współczesnej Instytutu Filologii Polskiej oraz Ośrodek Badań nad Literaturą Religijną KUL.

Tematyka konferencji wpisała się w bogatą tradycję badań nad obecnością sacrum w literaturze, czym od wielu lat zajmuje się Ośrodek Badań nad Literaturą Religijną we współpracy z katedrami filologicznymi KUL oraz z polskimi i zagranicznymi instytucjami akademickimi. Sam Ośrodek, pod zmiennymi nazwami, istnieje od roku 1952, natomiast tematyka jego badań przez lata ewoluowała „od zainteresowań literaturą katolicką, przez akcentowanie relacji religia–literatura, do [...] badań sacrum w literaturze”¹. Jego szeroka działalność naukowa zaowocowała organizacją licznych konferencji oraz wydaniem wielu prac naukowych, związanych z niniejszą tematyką². Wiele z nich powsta-

ło pod naukowym przewodnictwem lub ze współudziałem prof. dr hab. Marii Jasińskiej-Wojtkowskiej (1926-2009)³, osoby

Sacrum w literaturze, red. J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1983; *Biblia a literatura*, red. S. Sawicki, J. Gotfryd, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1986; *Sacrum w literaturach słowiańskich*, red. J. Gotfryd, P. Nowaczyński, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1997; *Chrystus w literaturze polskiej*, red. P. Nowaczyński, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2001; *Od Brzozowskiego do Kołakowskiego. Polscy pisarze XX wieku wobec religii*, red. P. Nowaczyński, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2001; *Religijność na progu nowoczesności. O literaturze polskiej lat 1918-1945*, red. M. Ołdakowska-Kuflowa, L. Giemza, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2010. Zob. też serię prac „Religijne Tradycje Literatury Polskiej” (do 2009 roku ukazało się dziewięć tomów studiów) oraz wielotomową, ukazującą się cyklicznie bibliografię *Religia a literatura* (za lata 1966-1971, 1975-1987).

³ Zob. A. S z a ł a g a n, hasło: „Jasińska-Wojtkowska Maria”, w: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 3, red. J. Czachowska i A. Szałagan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994, s. 401n.; t a ż, hasło „Jasińska-Wojtkowska Maria”, w: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 10, red. J. Czachowska i A. Szałagan, Fundacja Akademii Humanistyczna-Institut Badań Literackich, Warszawa 2007, s. 425n.; J. G o t f r y d,

¹ C. R y s z k a, *Sacrum w literaturze. Propozycje interpretacji*, „Przegląd Powszechny” 1985, nr 5, s. 255.

² Zob. m.in. *La littérature contemporaine polonaise et le sacré*, red. I. Sławińska, S. Sawicki, Société des Lettres et des Sciences de l'Université Catholique de Lublin, Lublin 1978;

szczególnie zasłużonej dla rozwoju badań nad obecnością sacrum w literaturze. Profesor Jasińska-Wojtkowska przez szereg lat kierowała Komisją Badań nad Literaturą Katolicką w Towarzystwie Naukowym KUL, a potem Zakładem Badań nad Literaturą Religijną KUL (przemianowanym w roku 2006 na Instytut, a w 2010 na Ośrodek). To właśnie śp. Pani Profesor, wybitnemu teoretykowi i historykowi literatury polskiej, została dedykowana konferencja. Wzięli w niej udział badacze starszych i młodszych generacji, w tym także jej współpracownicy i uczniowie, którzy przybliżyli sylwetkę uczzonej oraz poddali oglądowi sakralny wymiar literatury PRL-u.

Trzydniowa konferencja została zainicjowana Mszą Świętą w intencji śp. prof. Marii Jasińskiej-Wojtkowskiej; homilię wygłosił ks. prof. dr hab. Józef Kudasiewicz z KUL. Pamięci lubelskiej uczzonej poświęcono przedpołudniową sesję pierwszego dnia konferencji, którą otworzył prof. dr hab. Wojciech Kaczmarek, dyrektor Instytutu Filologii Polskiej KUL. Sesji tej przewodniczyła prof. dr hab. Krystyna Jakowska z Uniwersytetu w Białymstoku.

W części wprowadzającej prof. dr hab. Stefan Sawicki⁴, nestor badaczy problematyki sakrologicznej, przybliżył postać Marii Jasińskiej-Wojtkowskiej we „Wspomnieniu o uczzonej, człowieku i przyjacielu”. Z kolei prof. dr hab. Mirosława Ołdakowska-Kuflowa przedstawiła słuchaczom „Naukową sylwetkę Marii Jasińskiej-Wojtkowskiej” – jej twórczy i prekursorski wkład naukowy w badania literaturoznawcze, a także osiągnięcia dydaktyczne i działalność organizacyjną. Profesor Ołdakowska-Kuflowa wyodrębniła cztery główne nurty zainteresowań

naukowych badaczki: teoretycznoliteracki, historycznoliteracki, metodologiczny i sakrologiczny.

Trzy dalsze referaty zostały poświęcone bardziej szczegółowym zagadnieniom i aspektom twórczości naukowej prof. Marii Jasińskiej-Wojtkowskiej. Metodologiczne i sakrologiczne kwestie poruszył prof. dr hab. Jerzy Święch z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie w referacie „Literatura i sacrum w ujęciu Marii Jasińskiej-Wojtkowskiej”. Dr Maciej Nowak w wystąpieniu zatytułowanym „Kompetencja czy inwencja? O pewnym aspekcie badań nad literaturą religijną Marii Jasińskiej-Wojtkowskiej”, omówił zagadnienie miejsca podmiotu badań w jej pismach. Prelegent zauważył, że kondycję podmiotu w tym przypadku najlepiej określają pojęcia kompetencji i inwencji, gdzie kompetencja badacza jest podstawą jego inwencji.

Obraz metody badawczej stosowanej przez uczoną dopełniła językoznawczymi uwagami dr Agnieszka Karolczuk w referacie: „«W świetle aksjomatów truistycznych, lecz potrzebnych». Język i styl twórczości naukowej Marii Jasińskiej-Wojtkowskiej”. Referentka scharakteryzowała w nim warstwę językową i stylistyczną prac, w których dostrzegła modelową realizację naukowej odmiany polszczyzny. Uwzględniła przy tym leksykę terminologiczną, składnię, a także wartości retoryczne początkowych i końcowych partii tekstów autorstwa Marii Jasińskiej-Wojtkowskiej.

W sesji popołudniowej, prowadzonej przez prof. dr hab. Mirosławę Ołdakowską-Kuflową, dominowały referaty o charakterze przekrojowym i syntetyzującym. „Religia i Kościół katolicki w okresie PRL-u” stały się tematem refleksji socjologicznych ks. prof. dr. hab. Janusza Mariańskiego. W swoim wystąpieniu referent skupił się na miejscu i roli religii katolickiej w społeczeństwie polskim okresu powojennego do roku 1989, w warunkach systemu ko-

Bibliografia prac Marii Jasińskiej-Wojtkowskiej 1951-1996, „Roczniki Humanistyczne” 1997, z. 1, s. 5-21.

⁴ Jeżeli nie wskazano inaczej, prelegenci reprezentowali Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.

munistycznego. Wśród szczegółowych zagadnień zarysował sytuację społeczną w okresie tak zwanego realnego socjalizmu, kiedy to władze państwowe usiłowały zastąpić dogmaty wiary religijnej wiarą w postęp naukowy i techniczny ufundowany na ideologii marksistowskiej. Jak zauważył ksiądz profesor Mariański, ówczesnym władzom wykluczenie religii z życia publicznego się nie powiodło. Drugą podjętą kwestią była pozycja i rola Kościoła katolickiego w życiu społecznym. Kościół katolicki w dobie PRL-u miał duży wpływ na procesy delegitymizacji systemu komunistycznego, był swoistym elementem kultury narodowej, spełniał ważne funkcje polityczne i społeczne, reprezentował wartości religijne, narodowe i kulturowe; pod koniec lat osiemdziesiątych dwudziestego wieku cieszył się dużym zaufaniem Polaków. W dalszej części wystąpienia prelegent poruszył problem religijności społeczeństwa polskiego na płaszczyźnie ogólnonarodowej („wiera narodu”) oraz na płaszczyźnie religijności codziennej („religii życia”). Dla zobrazowania przemian religijności w PRL-u i ich uwarunkowań posłużył się wynikami badań statystycznych.

Socjologiczne refleksje księdza profesora Mariańskiego po części znalazły odzwierciedlenie w referacie prof. dr. hab. Krzysztofa Dybciaka z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego zatytułowanym „Postawy wobec religii pisarzy okresu powojennego”. W centrum uwagi znalazły się tu: postawa polskich pisarzy chrześcijańskich (religijnych), którzy nie podważali autorytetu Kościoła ani nie negowali istnienia religii i wiary, oraz postawa polskich pisarzy antychrześcijańskich (antyreligijnych), odznaczających się jawnym ateizmem, współpracujących z władzami PRL-u i zwalczających instytucje kościelne. Wymienione postawy zostały poddane oglądowi również w aspekcie chronologicznym, co pozwoliło zidentyfikować

pisarzy religijnych i antyreligijnych niezmiennych w swych zapatrywaniach, a także pisarzy ewoluujących ku religii, bądź stopniowo ją odrzucających.

Zagadnień religijności i antyreligijności dotyczył także referat prof. dr. hab. Jerzego Starnawskiego z Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie „Kilka uwag o nurcie katolickim w literaturze i o ofensywie marksistowskiej w nauce o literaturze”, odczytany pod nieobecność autora przez dr. Zdzisława Kudelskiego. Uwaga profesora Starnawskiego skupiła się na dwóch przeciwstawnych tendencjach panujących w literaturze polskiej i w nauce o literaturze w latach 1944–1956. W okresie tym z jednej strony rozwijał się w znaczącym stopniu nurt katolicki w literaturze, z drugiej – odczuwalne były negatywne skutki działalności propagandy marksistowskiej zarówno w twórczości literackiej, jak i w badaniach historycznoliterackich. Zjawiska te zostały zobrazowane przez autora referatu licznymi przykładami, a także osobistymi wspomnieniami dotyczącymi życia literackiego i naukowego tamtych czasów.

W następnym syntetyzującym wystąpieniu dr. Jarosław Borowski podjął problematykę „Badań sacrum literackiego w PRL-u w perspektywie kulturowej”. Referent przedstawił w zarysie ewolucję teoretycznego ujmowania problematyki wzajemnych powiązań religii i literatury, począwszy od lat pięćdziesiątych dwudziestego wieku aż po czas obecny. Skupił się na przyczynach i zmianach dokonujących się zarówno w literaturze, jak i w literaturoznawstwie, w tym w sferze krytyki i metodologii, w kontekście przemian w pojmowaniu religijności. Zasadniczy kierunek zmian dostrzegł w ewoluowaniu badań od wąskiego rozumienia konfesyjnego, związanego z pojęciem „literatury katolickiej”, ku szerokim perspektywom poszukiwań sacrum w literaturze. We współczesnym paradygmacie badań sakrologiczno-literackich dostrzegł

kilka tez przewodnich i wspólnych badaczom, którzy poszukują sacrum na wszystkich poziomach strukturalnych dzieła literackiego, a także poza nimi, w związkach socjalnych dzieła literackiego i religii. Wreszcie przedstawił współczesne tendencje metodologiczne i zasygnalizował podstawowe problemy z nimi związane: potrzebę dookreślenia zakresu i statusu badań, problematykę podmiotu interpretacji sakralnej, konieczność wyboru wzorca badawczego, granice interpretacji sakralnej, kwestie religijnego autentyzmu, sposoby kreowania sacrum w dziele.

Ostatnią prelegentką pierwszego dnia konferencji była profesor Uniwersytetu Warszawskiego dr hab. Maria Olszewska, która wystąpiła z referatem „Traumatyczne doświadczenie starości. *Chłopcy* Grochowiaka, *Kundel* Stampf'la, *Bilek* Iwaszkiewicza”. W części wstępnej referentka zarysowała granice pojmowania i doświadczania starości w świecie postmodernistycznym, w którym kategoria ta uległa marginalizacji, aksjologicznej degradacji czy też oderwaniu od duchowości i religijności. Z przywołanych tekstów groteskowych i realistycznych wyłoniły się tragiczne obrazy starości uwikłanej w upokorzenie i brzydotę, starości odartej z ludzkiej godności. Świat starców w omawianych utworach został pozbawiony miłosierdzia i nadziei, stał się przestrzenią wyobcowania, gdzie starość bez Boga jawi się jako wyrok, a śmierć wydaje się jedynym możliwym wyzwoleniem spod władzy rozpacz.

Pierwszy dzień konferencji zakończył się specjalnym wieczornym koncertem chóru Archikatedry Lubelskiej.

Drugi dzień obrad otworzył i poprowadził prof. dr hab. Krzysztof Dybciak. Sesję przedpołudniową rozpoczęła profesor Uniwersytetu Wrocławskiego dr hab. Dorota Heck, występując z referatem „Retoryka eseju religijnego w PRL w perspektywie kulturowej”. Prelegentka dokonała próby dookreślenia pojęcia eseju religij-

nego, wyznaczyła jego perspektywę kulturową. W eseju religijnym dostrzegła pokrewieństwo z homiletyką na płaszczyźnie retoryki. Przywołała reprezentatywnych autorów polskiej eseistyki religijnej, świeckich i duchownych (m.in. Brandstaetter, Gołubiew, Zawieyski, Malewska, Kijowski, Tischner, Salij, Kłoczowski), a także zarysowała miejsce tego rodzaju pisarstwa w kontekście literackiego sacrum doby PRL-u.

Prof. dr hab. Zofia Zarębianka z Uniwersytetu Jagiellońskiego w swoim rekonesansie zatytułowanym „Sposoby artykułowania sacrum w poezji polskiej po 1956 r. na wybranych przykładach” zaproponowała wyodrębnienie wielu artystycznych strategii stosowanych przez twórców wobec sacrum: negacji, podejrzeń, deformacji, nieobecności, milczenia, substytucji, dekoracyjności, afirmacji czy ewokacji. Podstawą do ich wskazania były przywoływane utwory poetów powojennych między innymi Tadeusza Różewicza, Andrzeja Bursy, Stanisława Grochowiaka, Mirona Białoszewskiego, Anny Kamieńskiej, Wisławy Szymborskiej, Tadeusza Nowaka, Jerzego Harasymowicza, Karola Wojtyły.

Ostatniego z wymienionych autorów dotyczył następny referat: „Sakralny wymiar literatury. Refleksje nad odwołaniami do literatury pięknej w wypowiedziach Jana Pawła II do Polaków podczas pielgrzymek do PRL”, który wygłosiła dr Anasztazja Seul z Uniwersytetu Zielonogórskiego. Na wstępie prelegentka przywołała lękliwe reakcje przedstawicieli władz PRL-u wobec wyboru Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową, a także ich pełen niepokój stosunek do pielgrzymki Jana Pawła II do Polski. Główna część referatu została poświęcona nawiązaniom do dzieł literackich, obecnym w przemówieniach Jana Pawła II podczas pielgrzymek do kraju. Papież w swoich wypowiedziach skierowanych do Polaków nie przypadkiem odwoływał się do dzieł i autorów znaczących w dzie-

jach polskiej kultury, a więc między innymi do *Bogurodzicy*, do utworów Skargi, Norwida, Mickiewicza, Słowackiego, Kasprowicza, Sienkiewicza, Konopnickiej czy Reymonta. Nawiązania te spełniały funkcje kulturotwórcze i patriotyczne, apelowwały do słuchaczy i ich świadomości tradycji narodowej oraz religijnej. Dzieła i postacie przywoływane przez Jana Pawła II w określonych kontekstach, w różnych miejscach w trakcie kolejnych pielgrzymek nabierały dodatkowych znaczeń sytuacyjnych; referentka wskazała na te znaczenia.

Cztery kolejne wystąpienia dotyczyły poszukiwań wymiarów sakralnych w wierszach wybranych poetów. „Sacrum w poezji Jerzego Harasymowicza” omówił prof. Alois Woldan z Uniwersytetu Wiedeńskiego. Dostrzegł on i poddał oglądowi związki mowy o sacrum z obrazami przyrody w poezji Harasymowicza. Elementy języka religijnego posłużyły poecie przede wszystkim do poetyckiego odtwarzania karpackiego krajobrazu i regionalnej historii, przy czym twórca czerpał przede wszystkim z zasobów leksyki prawosławnej i grekokatolickiej. Niektóre pojęcia bywały poddawane przez niego desakralizacji, podczas gdy wybrane elementy przyrody w jego utworach ulegały sakralizacji i uduchowieniu. Postawę Harasymowicza profesor Woldan określił jako panteistyczną.

Profesor Uniwersytetu w Białymstoku dr hab. Jadwiga Zacharska wygłosiła referat na temat „Motywów biblijnych w poezji Wiesława Kazaneckiego”. Biblia została uznana przez prelegentkę za główne źródło twórczości poety, który czerpał z niej wzory stylistyczne, językowe, a także etyczne. Czynił to w sposób swobodny i instrumentalny, poddając biblijne tworzywo różnego rodzaju modyfikacjom. Biblijne odwołania Kazaneckiego, w opinii referentki, nie służyły budowaniu teologicznego dyskursu i niekoniecznie posiadały znaczenie religijne, ale były raczej wykorzy-

stywane w poetyckiej diagnozie świata i człowieka. Referentka skoncentrowała się na obecnych wśród biblijnych odwołań Kazaneckiego micie raju oraz historii Męki Pańskiej. Prześledziła ich funkcje, przetworzenia, grę znaczeń i związane z nimi skojarzenia językowe. Ponadto zajęła się wybranymi zwrotami i konstrukcjami językowymi zapożyczonymi z Biblii lub stylizowanymi na biblijne.

Profesor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego dr hab. Wojciech Kudyba przyjrzał się zmiennym wymiarom „Sacrum i profanum w poezji Jana Polkowskiego”, natomiast dr Marcin Telicki z Uniwersytetu Adama Mickiewicza poszukiwał poetyckiego „Sacrum w rekwizytorni popkultury (na przykładzie wierszy Nowaka, Harasymowicza, Grochowiaka)”.

Sesję popołudniową rozpoczął prof. dr hab. Jan Prokop z Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, który w referacie „Sacrum bez Boga” poruszył problem przemian w pojmowaniu idei sakralności w dziejach. Według prelegenta już w czasach Oświecenia świat został pozbawiony sacrum. O ile w epoce Kochanowskiego Bóg był „Bogiem oczywistym”, o tyle w dobie Miłosza stał się „Bogiem nieoczywistym”, natomiast nowoczesność i ponowoczesność przekształciły sakralność w neosakralność, wyrażającą się wielością ruchów pseudoreligijnych.

Nawiązaniem do szerszych refleksji profesora Prokopa stało się wystąpienie dr. Łukasza Tischnera z Uniwersytetu Jagiellońskiego zatytułowane „Sacrum bez Boga u Gombrowicza”. Referent poszukiwał konkretyzacji sakralności w dziełach autora uznającego się za ateistę. W opinii doktora Tischnera boskość w twórczości Gombrowicza ma dwojaki charakter: immanentny w sensie istnienia „kościół międzyludzki”, wynikający z wyboru jednostki, oraz objawiający się pod postacią transcendentnej siły zbliżonej do Schopenhauerowskiej woli. Temu drugiemu rozu-

mieniu sakralności prelegent poświęcił zasadniczą część swojego wystąpienia.

Tematem rozważań ks. dr. Stefana Radziszewskiego z Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach stał się utwór dramatyczny Ireneusza Iredyńskiego *Żegnaj Judaszu* (tytuł referatu: „Monolog Jana czyli Ireneusza Iredyńskiego wojna z komunizmem w dramacie *Żegnaj, Judaszu*”). Na początku swojego wystąpienia prelegent umiejscowił sztukę Iredyńskiego w kontekście polskiej debaty lustracyjnej, stawiając pytania o to, kto jest zdrajcą i kto jest winny zdrady. W opinii księdza doktora Radziszewskiego kluczem do zrozumienia sztuki jest właśnie pojęcie zdrady, która może się zdarzyć zawsze i wszędzie, a każdy może być zdrajcą lub zdrażonym. Referent odnalazł w sztuce szereg przetworzonych postaci, zachowań i gestów zaczerpniętych z Ewangelii, między innymi postać walczącego z reżimem „wiernego Judasza”, który żył z przekonaniem, że nigdy nie zdradzi, ale wystawiony na próbę, miotający się pomiędzy pragnieniem wierności a nieuchronnością zdrady, ostatecznie został „zdrajcą zdrażonym”.

Problematyka ciemnych stron chrześcijaństwa, jego niedoskonałości, sprzeczności bądź „nieskuteczności”, stała się przedmiotem rozważań dr Alicji Mazan-Mazurkiewicz z Uniwersytetu Łódzkiego zaprezentowanych w referacie „Słabość chrześcijaństwa – przemilczana czy ujawniona? O prozie Jana Dobraczyńskiego”. Prelegentka starała się odnaleźć w twórczości powieściowej tego autora przykłady ułomności chrześcijaństwa, ludzkie postawy i sytuacje, w których świętość lub Łaska, istniejące obok zła, zostały poddane próbie.

Prof. dr hab. Andrzej Sulikowski z Uniwersytetu Szczecińskiego w referacie zatytułowanym „Poszukiwania sakralne Tadeusza Żychiewicza” przypomniał sylwetkę zasłużonego publicysty religijnego, wieloletniego redaktora i współtwórcy „Tygodnika Powszechnego”, autora ponad

dwudziestu książek. Prelegent zarysował plan poszukiwań sakralnych Żychiewicza, które początkowo zaowocowały twórczością reportażową, a później objawiły się w formie prowokacji intelektualnej w ramach cyklu „Pocztą Ojca Malachiasza” (a także innych stałych rubryk, które prowadził na łamach „Tygodnika Powszechnego”). Osobnym dziełem Żychiewicza, wyrastającym z „Pocztą Ojca Malachiasza”, stał się obszerny cykl medytacji biblijnych osnutych wokół kolejnych Ksiąg Pisma Świętego; referent zauważył, że wyróżniają się one w historii polskiej publicystyki religijnej żywym, emocjonalnym i przystępnym językiem. Pisarstwo hagiograficzne w formie esejów biograficznych było trzecim wielkim obszarem twórczych zainteresowań Żychiewicza, omówionym przez profesora Sulikowskiego.

Dwa ostatnie referaty tego dnia, poświęcone twórczości prozatorskiej, wygłosili: ks. dr Wiesław Felski oraz dr Małgorzata Borkowska. Prelegent skoncentrował się na biblijnej powieści *Paulo Apostolo Mart. Józefa Łozińskiego*, dopatrując się w niej form eksperymentu literackiego. Doktor Borkowska zaś w wystąpieniu zatytułowanym „Wiara i forma (Zofia Kosak – Teodor Parnicki)” przyjrzała się wybranym dziełom dvojga pisarzy katolickich i skonfrontowała sposoby literackiego ukształtowania tekstu z ich semantyką wyznawczą.

W trzecim dniu konferencji obrady poprowadziła prof. dr hab. Zofia Zarębianka. Jako pierwszy wystąpił prof. dr hab. Wojciech Kaczmarek z referatem „Tęsknota za transcendencją w teatrze PRL-u (kilka przykładów)”. Był to obfitujący w informacje syntetyczny i uporządkowany przegląd przedstawień teatralnych zrealizowanych w okresie PRL-u, omówionych w aspekcie dyktowanym przez temat konferencji. Referent wskazał na potrzebę sacrum, której wyraz można było od-

naleźć w omawianych realizacjach scenicznych.

Z kolei dr Ryszard Zajączkowski poszukiwał franciszkańskich inspiracji w twórczości Józefa Wittlina i Romana Brandstaettera (referat nosił tytuł: „Józef Wittlin i Roman Brandstaetter – pisarze franciszkańskiego szlaku”). Fascynacja tematyką franciszkańską jest tym, co łączy twórczość obu pisarzy. U Wittlina zaowocowała ona – opublikowaną w zachowanych fragmentach – biografią św. Franciszka, a także twórczością eseistyczną, w której prelegent dostrzegł ducha franciszkańskiego. U Brandstaettera natomiast tropy franciszkańskie objawiły się obficie w twórczości dramatycznej, poetyckiej i prozatorskiej.

Trzy dalsze wystąpienia dotyczyły twórczości wybranych prozaików. Dr Michał Kaczmarek z Uniwersytetu Opolskiego w referacie zatytułowanym „Rozpoznawanie sacrum w wybranych powieściach Andrzeja Szczypiorskiego” dokonał próby oglądu różnych form objawiania się sacrum i możliwości jego rozpoznawania. Prelegent skoncentrował się na analizie zróżnicowanych postaw ludzkich wobec transcendencji. Zauważył, że rozpoznawanie sacrum przez bohaterów powieści Szczypiorskiego przyjmuje różne postaci; ich odmienność rozpościera się od zagorzałej, czasami dewocyjnej wiary, przez afirmację, wiarę szczerą i głęboką, jej umiarkowaną bądź wyważoną postać, zwątpienie i niepewność, aż po całkowity brak wiary i jawny ateizm.

Na nieco inny aspekt twórczości tego samego autora zwrócił uwagę ks. mgr Grzegorz Głęb, który szczegółowo omówił funkcję spowiedzi w powieści Szczypiorskiego *Msza za miasto Arras*. Według referenta motyw spowiedzi w utworze Szczypiorskiego stanowi fabularną cezurę w procesie wewnętrznych przeobrażeń głównego bohatera powieści – Alberta i odsłania prawdziwą naturę duchowego przywódcy Arras, obnaża jego nieautentyczną świę-

tość; jest skutecznym narzędziem pozwalającym demaskować zło ukryte w człowieku.

Opowiadaniem Włodzimierza Odojewskiego opublikowanymi w latach 1954-1956 zajęła się s. dr Wiesława Tomaszewska z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w wystąpieniu „(Anty)religijny wymiar wczesnej prozy Włodzimierza Odojewskiego”. Utwory te, w opinii prelegentki, częściowo oparły się doktrynie panującego wówczas realizmu socjalistycznego. Jednocześnie cechowała je dialektycznie pojmowana „(anty)religijność”, która z jednej strony była negacją religijności chrześcijańskiej, z drugiej natomiast akceptowała religię jako źródło wartości moralnych. Ta cecha prozy Odojewskiego ujawniła się także w sakralizacji przestrzeni natury, której pisarz przeciwstawiał zdesakralizowaną przestrzeń miast, kościołów i wiejskich chat.

Ostatni z referatów trzeciego dnia konferencji, zatytułowany „Poezja Seweryna Pollaka”, wygłosiła dr Monika Wójciak z Uniwersytetu Adama Mickiewicza. Referentka przybliżyła postać twórcy, przypomniawszy jego wielkie zasługi względem polskich czytelników, którzy zawdzięczają mu dostęp do wielu ważnych dzieł literatury światowej. W drugiej części swej wypowiedzi doktor Wójciak odnajdowała tropy religijne w poezji Pollaka.

W dyskusjach, jakie miały miejsce na zakończenie każdej przedpołudniowej i popołudniowej sesji konferencji, wielokrotnie powracała koncepcja „kwadratu sakralnego”, której pomysłodawczynią była śp. prof. Maria Jasińska-Wojtkowska; dało się zauważyć potrzebę pogłębienia i poszerzenia tego pomysłu metodologicznego. Często podejmowanym i spornym tematem była kwestia rozbieżności między etycznymi postawami pisarzy okresu PRL-u a poglądami i wzorami, jakie przekazywali w swej twórczości literackiej. Z tym też wiązał się dyskusyjny problem konieczności i zarazem niemożności oddzielania

twórczości pisarza od jego postawy jako człowieka, szczególnie w przypadku pisarstwa związanego z sakralnym, religijnym i etycznym wymiarem literatury. Wśród innych tematów w dyskusjach pojawiały się problemy interpretacyjne związane z kwestią sakralności pozbawionej Boga, zagadnienia obecności Boga bądź też Jego nieobecności w literaturze PRL-u, problemy religijności lub jej braku w postawie twórczej Gombrowicza i innych autorów, a także kwestia niejednoznaczności terminu „literatura katolicka”.

W konferencji wzięli udział przede wszystkim literaturoznawcy, tym samym miała ona głównie charakter historyczno-literacki, w mniejszym stopniu metodologiczny. Jednocześnie dzięki wystąpieniom specjalistów z innych dziedzin podczas sesji pojawiały się także kwestie socjologiczne, językoznawcze, kulturoznawcze, teologiczne i teatrologiczne.

Lubelskie spotkanie naukowe stało się dowodem na to, że problem literackiego sacrum jest nadal żywy i aktualny, i domaga się dalszych przemyśleń i rozważań.